

УДК 378.4:81'276.12(51«18»)

М.П. Вовк (м. Київ)

ДОСВІД ВИВЧЕННЯ НАРОДНОЇ СЛОВЕСНОСТІ У КЛАСИЧНИХ УНІВЕРСИТЕТАХ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТ.

У статті аналізується практика вивчення народної словесності у класичних університетах України другої половини XIX ст.: окреслюється специфіка організації навчального процесу з вивчення народної словесності, визначаються особливості науково-дослідницьких пошуків серед студентства, досліджуються тенденції зародження фольклорно-етнографічної практики, характеризується виховний вплив народної словесності на майбутніх фахівців.

Ключові слова: народна словесність, класичний університет, філологічні та історичні дисципліни, історія народної словесності.

У сучасних умовах реформування вищої освіти вагомим чинником її оновлення стає актуалізація досвіду підготовки фахівців у класичних університетах у різні історичні періоди. Важливою тенденцією поступу вітчизняної філологічної та історичної освіти є розвиток традицій професійної підготовки майбутніх педагогів-дослідників та інноваційних процесів реформування навчальної, науково-дослідницької, виховної складових підготовки сучасного вчителя, викладача-науковця. Саме фундаментальні науково-методологічні, методичні засади вивчення дисциплін філологічного спрямування (літературознавчі, лінгвістичні, етнографічні, фольклористичні) в умовах класичної університетської освіти створили підґрунтя для поступу окремих філологічних та історичних галузей. Ретроспективний аналіз цьому досвіду сприяє кристалізації теоретико-методологічних і практичних засад професійної підготовки майбутніх фахівців, адаптації їх до сучасних умов інноваційного поступу української вищої освіти. У цьому контексті показовим є процес вивчення народної словесності у класичних університетах другої половини XIX ст. – період формування методологічних основ українських фольклористичних шкіл, методичних традицій аналізу народної словесності у процесі вивчення

базових і спеціалізованих курсів, організації науково-збиральницької діяльності студентів тощо.

Окремі аспекти організації навчального процесу, форм науково-дослідницької роботи, фольклорно-етнографічної практики фрагментарно аналізувались у працях учених-педагогів (С. Сірополко, О. Лавріненко), фольклористів, літературознавців (М. Дмитренко, С. Грица, М. Гнатюк, В. Фрадкін), істориків (Д. Багалій, В. Назаренко). Однак в історії педагогічної і фольклористичної думки проблема практичного досвіду вивчення народної словесності у класичних університетах в означений період цілісно не вивчалась. Тому *метою статті* є аналіз специфіки організації навчального процесу з вивчення народної словесності, визначення особливостей науково-дослідницьких пошуків серед студентства, окреслення тенденцій зародження фольклорно-етнографічної практики, характеристика виховного впливу народної словесності на майбутніх фахівців класичних університетах України другої половини ХІХ ст.

Новий етап вивчення народної словесності пов'язаний передусім з відкриттям у 1848 р. при **Університеті Яна Казимира (Львівському університеті)** першої кафедри руської (української) словесності на чолі вже з відомим на українських теренах і за кордоном філологом, фольклористом, слов'янознавцем **Яковом Головацьким**. Від початку заснування кафедри постало питання методологічних пошуків вивчення історії руської словесності, загалом дисциплін філологічного циклу, зокрема й вивчення народної словесності. Перший професор руської словесності у Львівському університеті Я. Головацький у власних методологічних пошуках «намагався поєднати традиції романтичного захоплення літературою, яке він виніс з часу творення «Русалки Дністрової», з методикою порівняльних студій та культурно-історичних дослідів» [1, с. 59].

1849 р. вийшли друком його лекційні матеріали «Три вступительніпреподаванія о русскойсловесности. Сочиненіе Якова Головацкого, публ. ПрофессораРусского языка и СловесностиРуской при ц.к.

ЛьвовскомУніверситете (Во Львове, 1849. – 30 с.)». Ідеї Я. Головацького сприяли оновленню змісту дисциплін філологічного циклу, зокрема сприяли наповненню їх фольклорним та етнографічним матеріалом з метою підкреслення національної специфіки розвитку історії української літератури. Народна словесність визначалась як унікальна складова культури, яка у етичному, естетичному вимірах визначила подальший поступ українського письменства, стала джерелом, особливою стадією літературного процесу.

Наприкінці 60-х рр. ХІХ ст. у Львівському університеті розпочався новий етап викладання дисциплін філологічного циклу для майбутніх учителів-словесників, істориків. 1867 р. кафедру руської словесності очолив професор **ОмелянОгоновський**, який активізував розробку питання методологічних засад викладання курсів мови і літератури, насамперед це проблема викладання народною, розмовною мовою (на відміну від Я. Головацького). М. Гнатюк довів, що О. Огоновський звернувся до методологічного досвіду професора Віденського університету Ф. Міклошича, який створив власну наукову школу, де особливої уваги у контексті дослідницького аналізу надавалось вивченню усної словесності [1, с. 59].

У 1880 – 1890-х рр. у **Львівському університеті** відбувся певний прорив у вивчення народної словесності, який пов'язаний з активізацією наукової діяльності професора О. Огоновського, який запропонував вивчати народну словесність як чинник самобутності української культури, як джерела поступу українського мистецтва, літератури. О. Огоновський викладав спектр літературознавчих дисциплін, окремі з яких варіювались щороку: «Перегляд історії літератури руської», «Пояснення староруського пам'ятника «Слово о полку Ігоревім», «Історія літератури руської у віці ХVІ і ХVІІ», «Письменныевправы и устнирозправы о важнейших предметах литературных и граматичных», «Історія руської літератури в ХVІІ – ХVІІІ в.», «ПояснениялетописиНесторовой» (двічі на тиждень), «Митологияславянська», «Историярусскойлитературы в 1631 – 1837»,

«Пояснениевыбранных глав з памятниковстарословянских», «Найновейший период историрусскойлитературы». Зміст лекційних та практичних занять під керівництвом проф. О. Огоновського засвідчує, що народна словесність вивчалась як чинник розвитку літератури, джерело мовознавчих студій, визначальний фактор становлення вітчизняного і слов'янського літературного процесу.

З початку 1890-х рр. проф. О. Огоновський був керівником семінарію з російської філології, який включав такі напрями: «Чтение и пояснение деяких повестейИосифаФедьковича; письменне вправы та устниирозправы про важнейшие питання граматични и литературнии», «Читанье и поясненьядрамы Тараса Шевченка «Назар Стодоля», «Читанье и критично-эстетичне поясненье повести ИванаЛевицкого-Нечуя «Хмари», «Читанье и критично-эстетичне поясненьеважнейшихтворовъ Тараса Шевченка». Проблематика тем практичного семінару під керівництвом О. Огоновського засвідчує зацікавлення народною словесністю з позиції її впливу на образну систему, стилістичний вимір, естетичний аспект авторського твору, тобто йшлося, за сучасною термінологією, про проблему фольклоризму літератури.

Провідні теоретичні засади, методологічні принципи, які були покладені в основу філологічних дисциплін, які викладав проф. О. Огоновський студентам Львівського університету, акумульовані у його праці «Історія літератури руської», яка вийшла друком у кількох частинах протягом 1887 – 1894 рр. Найважливіша ідея «Історії...» та відповідно змісту курсів, які входили до навчальних планів підготовки філологів та істориків в університеті, полягала у розгляді історії української літератури як унікального процесу на українських теренах, як цілісного явища української культури. Русійною силою, яка визначала методологічні підходи до аналізу літературних творів, наукових праць з філології, учений-педагог вважав народну словесність. У його фундаментальній праці фольклорній традиції відводиться роль чинника вираження національної самобутності у слов'янському культурному дискурсі.

У 50-70-х рр. ХІХ ст. навчальними планами історико-філологічного факультету **Університету Св. Володимира** було передбачено засвоєння матеріалу курсів «Слов'янські древності», «Читання пам'яток наріч західнослов'янських», «Історія російської словесності», які викладались як базові дисципліни. Очевидно, у змісті цих курсів вивчалась народна словесність, етнографічна специфіка народів слов'янського світу, що засвідчує синтез географічних відомостей, етнографічної та фольклорної складової культури в історичній ретроспективі. Власне, такий комплексний підхід був одним із основних у процесі вивчення дисциплін філологічного та історичного циклів у класичних університетах. Зумовлене його використання загальною науковою невизначеністю предмету етнографії, фольклористики (поняття, яке ще у середині ХІХ не здобуло наукового обґрунтування!), антропології, народознавства, українознавства. Однак пошуки викладачів у напрямі вивчення народної словесності у подальшому призвели до вагомих результатів в освітній практиці.

1846 р. в Університеті Святого Володимира почав працювати **Микола Костомаров**, якого запросили для викладання історичних дисциплін після закінчення Харківського університету. Хоча М. Костомаров нетривалий час викладав в університеті (його арештували як учасника Кирило-Мефодіївського братства), але його підхід до структурування змісту дисциплін історичного спрямування, теоретико-методологічні засади аналізу історичних подій свідчать про науково обґрунтований підхід до вивчення народної словесності, етнічної міфології. Крізь призму міфологічних уявлень народу, символічного світосприйняття, втіленого в уснопоетичних текстах, відображення у фольклорі значущих для народу історичних подій М. Костомаров структурував лекційні матеріали до дисциплін історичного циклу, про що свідчить його праця «Слов'янська міфологія». Ця праця засвідчила переломний етап у вивченні народної словесності у підготовці майбутніх філологів та істориків, адже у змісті спеціальних дисциплін спостерігається тенденція до контекстуального вивчення народної

словесності: кризь призму історичного дискурсу, психологічних характеристик етносу, філософсько-світоглядних засад українського народу.

Традиція вивчення народної словесності у зв'язку з історичними подіями було розвинена у викладацькій практиці проф. **Володимир Антоновича**, який з кінця 1870-х рр., за спогадами його учня Д. Багалія, у майбутньому професора Харківського університету, «був професором «російської історії» і повинен був читати «Отделырусскойистории», але під цією офіційною термінологією ховався зміст української історії за стародавньої князівської й литовсько-польської доби, а так само начерк українського джерелознавство» [5, с. 275]. Фольклорний матеріал, народна словесність слугувати для професора В. Антоновича джерелом розуміння історичних процесів, етико-естетичним вираженням знаменних подій. Це, безумовно, знайшло відбиток у змісті дисциплін історичного циклу.

З 1875 р. у Київському університеті викладав проф. **Олександр Котляревський**, який викликав у студентів історико-філологічного факультету інтерес насамперед своїми лекціями і працями «в галузі народної словесності, що студії над нею він ставив на історичних ґрунт» [5, с. 280]. Д. Багалій згадував, що «цікавився він (О. Котляревський) пам'ятками української народної словесності за молодих років на Поділлі», «сам записував думи і казки» [5, с. 275]. Таким чином, викладачі університетів спрямовувати своє наукові зацікавлення на дослідження народної словесності як джерелознавчої бази історії українського народу, що, безперечно, накладало відбиток на зміст історичної та філологічної підготовки майбутніх учителів.

Водночас з 1880-х рр. у навчальних планах підготовки студентів історико-філологічного факультету Університету Св. Володимира були введені дисципліни, які за сучасною термінологією можна віднести до дисциплін **фольклористичного циклу**. У період 1880 – у перше десятиліття ХХ ст. в університеті викладав професор, якого можна назвати викладачем

європейського типу мислення, – **Микола Дашкевич**, який був автором і розробником унікальних курсів і спецкурсів: історія літератур, історія казки, повісті і роману, історія епосу, історія давньої народної словесності, історія французької літератури, історія італійської літератури тощо. Архівні документи, а саме збережені програми цих курсів, надають можливість проаналізувати прогресивні ознаки розвитку філології, зокрема й фольклористики, в умовах університетської освіти, де наукові пошуки викладачів реалізовувались у процесі професійної підготовки студентів – майбутніх учителів-філологів та істориків.

М. Дашкевича можна вважати одним із перших викладачів, які в умовах класичної університетської освіти почав викладати народну словесність не як вкраплення у зміст літературознавчих, мовознавчих, історичних дисциплін, а як повноцінний курс – «Історія давньої народної словесності», у якому він намагався «представити розвиток народної словесності, починаючи з найдавнішої...» [3, арк. 2]. Варто акцентувати, що у змісті цього курсу професор звертався насамперед до теоретико-методологічних принципів європейських фольклористичних шкіл (зокрема поглядів братів Грімм), до порівняльної методології давньої народної словесності, обґрунтованої у працях Т. Куна, В. Гумбольдта, Т. Бенфея та ін. [3].

Народна словесність у другій половині XIX ст. стала об'єктом **наукового аналізу** з боку студентів – майбутніх учителів історії і філології – в умовах класичних університетів. Безумовно, таким науковим пошукам сприяли викладачі університету. У 1880-х рр. зусиллями В. Антоновича та його студентів була створена так звана Київська історична школа. Його учень Д. Багалій згадує, що професор «зміцнював громадський науковий зв'язок з своїми слухачами-українцями ... в своїй хатній лабораторії – власному кабінеті, де була розміщена його велика книгозбірня, куди увійшло мало не все, що було необхідного, цінного й рідкого в усіх галузях українознавства» [5, с. 276]. Очевидно, українознавча спрямованість наукових пошуків

студентів університету не могла оминати питань вивчення народної словесності, яка слугувала джерелом дослідження історичного екскурсу українського народу.

Необхідно акцентувати, що у студентському середовищі вагомим чинником професійного та особистісного розвитку був комунікативний процес, спілкування між самими студентами. Процес обміну інформацією, студентська комунікація часто виконувала натхненну роль у науково-дослідницькій діяльності студентів, навіть визначали їхню подальшу професійну діяльність, зокрема і у напрямі дослідження народної словесності. Так, паростки зацікавлення фольклором майбутнього вченого за світовим ім'ям, професора Харківського університету О. Потебні слід шукати у дружніх стосунках зі студентом Михайлом Ніговським, який записував українські народні пісні і думи, завідував чималою книгозбірнею україномовних видань... Частково за порадою М. Ніговського О. Потебня здійснив свідомий крок: перейшов на історико-філологічний факультет. Дипломна робота О. Потебні на тему «Перші роки війни Богдана Хмельницького» була написана на основі козацьких літописів, переказів і народних пісень [4, с. 18-34].

Активізації наукових спрямувань студентської молоді, безумовно, сприяла цілісна, злагоджена робота товариств, установ при університетах, одним із напрямів яких були краєзнавчі дослідження, етнографічно-збиральницька діяльність, організація допоміжних інституцій (бібліотек, музеїв тощо). Так, у 1880 р. при Харківському історико-філологічному товаристві було створено дві бібліотеки й історичний архів, основу якого склали документи зі сховищ Слобідської України... Він став наймасштабнішим в Україні і єдиним свого роду сховищем матеріалів, які мали особливе значення для вивчення історії і культури Слобідської України XVIII – першої половини XIX ст. До роботи в архіві залучались студенти історико-філологічного факультету, які використовували його матеріали для підготовки студентських наукових праць (напр., вагомою працею, створеною

на основі архівних документів, можна вважати історичну монографію В. Барвінського «Селяни в Лівобережній Малоросії в XVII – XVIII ст. (1909)» [7, с. 87].

Викладачі університетів спрямовували наукові пошуки студентів на дослідження народної словесності, аналізу етнографічної специфіки окремих регіонів. Натхненником науково-фольклористичної та етнографічної діяльності майбутніх істориків і філологів був проф. М. Сумцов, який як керівник Харківського історико-філологічного товариства заснував при університеті премії імені О. Потебні, М. Дринова, Е. Редіна, М. Лисенка, Т. Шевченка за щорічні кращі студентські роботи, що «набуло особливого значення у підготовці наукових і вчительських кадрів з етнографії і фольклористики» [8, с. 274].

Спостерігалась тенденція організації конкурсів студентських робіт з проблем дослідження народної словесності, що, безумовно, сприяло підготовці конкурентоспроможних фахівців – майбутніх учителів з філології та історії, дослідників народної культури, впливало на формування їх професійної майстерності у напрямі фольклористичних та етнографічних студій. Так, у 1889 р. на конкурс найкращих студентських робіт історико-філологічного факультету Харківського університету були представлені праці, присвячені актуальним проблемам фольклористики, зокрема, студент М. Халанський, майбутній відомий вчений-філолог, надав на конкурс дві казки, студент Д. Еварницький, також у майбутньому знаний науковець, представив записані ним 600 українських і російських народних пісень тощо [7, с. 110-111].

У другій половині XIX ст. ще не спостерігалось планової організації **фольклорної чи етнографічної практик** у процесі професійної підготовки майбутніх словесників та істориків. Однак протягом означеного періоду кристалізувався досвід здійснення фольклорної та етнографічної збиральницької роботи у науковому та педагогічному середовищі, зокрема, в університетських умовах. З 1850 р. в Україні розповсюджувалась

«Програма етнографічна» Російського Географічного Товариства, а також програма його Південно-Західного відділення, складена М.П. Драгомановим. Наприкінці 1870-х рр. за ініціативи членів Харківського історико-філологічного товариства – переважно викладачів Харківського університету – було створено спеціальні програми зібрання фольклорно-етнографічних матеріалів. Зокрема, професори університету опублікували у харківській періодиці рекомендації вивчення історико-географічних та археологічних відомостей (Д. Багалій), програму збирання фольклорних та етнографічних відомостей про сільське населення Харківської губернії (М. Сумцов), програму для описання побуту сільського населення (П. Єфименко)...[7, 102]. Власне до фольклорно-етнографічної збирацької діяльності залучались студенти. Саме у Харківському університеті були започатковані традиції студентської фольклорної практики, мета якої була надзвичайно утилітарна – збирання матеріалу для організації Етнографічного музею при університеті.

У студентському середовищі Львова 1883 р. з ініціативи І. Франка був організований студентський гурток при «Академічному братстві». Він склав програму вивчення побуту та культури народу і організував мандрівку Західною Україною, метою якою було ознайомлення з «народними скарбами та історичним пам'ятками свого краю» (І. Франко) [2, с. 7].

Народна словесність протягом другої половини XIX ст. була чинником **виховної дії** на студентську молодь, яка впливала на формування у них національної свідомості, аксіологічної орієнтації на популяризацію національної культури. У виховній роботі у класичних університетах у другій половині XIX ст. не спостерігалось планового проведення народних дійс, свят, вечорів, на яких би були представлені зразки народної пісенної традиції. Однак з ініціативи викладачів, які мали національно свідому позицію щодо популяризації народного мистецтва, фольклорної традиції, які вважали народну словесність русійним чинником формування національної

еліти, відбувались заходи, формувались певні традиції навчальних закладів, які засвідчують залучення молоді до національної культури, зокрема, й фольклору. Так, А. Кримський, прослідкувавши соціально-культурні чинники становлення професіоналізму М. Лисенка, окреслив загальну атмосферу в Київському університеті у 1860-х рр., в якому студенти потрапляли в своє рідне виховне середовище: «У Києві молодий студент опинився в новому для нього товаристві й захопився народницьким (українофільським) рухом, що тоді панував. У гурті товаришів-українців йому (М. Лисенку. – М.В.) раз у раз доводилось слухати українські пісні, і він взявся записувати їх... Київ за тих часів охоче відвідували й кобзарі, – через них музика-етнограф уперше познайомився з українськими думами. Таким чином склався його перший «Збірник українських пісень» (1869) [6, с. 487]. Безперечно, таке виховне середовище впливало на формування у майбутніх філологів, істориків національно свідомої позиції у майбутній професійній діяльності.

Отже, аналіз змісту професійної підготовки майбутніх філологів та істориків, методів і форм вивчення базових та спеціалізованих дисциплін у класичних університетах у другій половині XIX ст. дає підстави висновкувати, що цей процес відбувався на засадах постійного пошуку, оновлення у зв'язку з культурними чинниками, науковими інноваціями в українському соціумі. Народна словесність у контексті філологічної та історичної освіти вивчалась на основі досвіду фольклористів, етнографів, істориків, здобутого протягом тривалого історичного періоду (до 1848 р.), а також з урахуванням досягнень європейської, слов'янської освітньої практики, наукових традицій. Викладачі університетів структурували зміст дисциплін, сприяли дослідницьким пошукам, збирацькій діяльності майбутніх фахівців, спрямовували виховну роботу зі студентством, керуючись, як правило, комплексним підходом вивчення народної словесності, традиційної культури українського етносу, слов'янських народів у контексті методології етнографії, мовознавства, літературознавства. Адже у

другій половині XIX ст. лише створювались підвалини до виокремлення фольклористики як окремої галузі філології. Протягом означеного періоду народна словесність здобула статус джерела самобутнього чинника поступу національної культури, чинника розвитку українського літературного процесу, джерела вивчення історії, міфології. Безумовно, аналіз практики вивчення народної словесності в сучасних соціокультурних умовах сприяє усвідомленню наукових та освітніх традицій, кристалізованих у класичних університетах, сприяє інтеграції української фольклористики у міжнародний контекст. Перспективою подальших досліджень має стати аналіз педагогічного досвіду викладачів-фольклористів другої половини XIX ст.

1. Гнатюк М. Розвиток літературознавчих концепцій у Львівському університеті (1848 – 1918) // Українська філологія: школи, постаті, проблеми: Зб. наук. праць Міжнар. наук. конф., присвяченої 150-річчю від заснування кафедри української словесності у Львівському університеті. – Львів: Світ, 1999. – Ч. 1. – 740 с. С.56-64.
2. Грица С.Й. Ф.М. Колесса. – К.: Держ. вид-во образотворчого мистецтва і музичної л-ри УРСР, 1962. – 112 с.
3. Дашкевич Н.П. История древнейшей народной словесности (1881, март). Лекции, читанные в университете Св. Владимира. Автограф // Институт рукопису Національної бібліотеки України імені В. Вернадського. – Ф. 65. – Од. зб. 9. – Арк. 1-35.
4. Дмитренко М.К. Олександр Потебня як фольклорист: Монографія / М.К. Дмитренка. – К.: Вид-во «Сталь», 2012. – 536 с.
5. З іменем Святого Володимира: У 2-х кн. – Кн. 1 / Упор. В. Короткий, В. Ульяновський. – К.: Заповіт, 1994. – 398 с.
6. Кримський А.Ю. Твори в 5-и тт. – Т. 3: Мовознавство. Фольклористика / Редкол.: І.К. Білодід (голова), О.І. Галусець, О.І. Дей та ін. / А.Ю. Кримський. – К.: Наук.думка, 1973. – 512 с.
7. Назаренко В.Ю. Харьковское историко-филологическое общество. Вопросы литературоведения / Вадим Юрьевич Назаренко. – Харьков, 1999. – 288 с.
8. Фрадкін В. Спадщина М. Сумцова / В. Фрадкін // Україна на межі тисячоліть: етнос, нація, культура: Доповіді та повідомлення. Кн. 1-2 // НАН України, ІМФЕ ім. М.Рильського, Міжнародна асоціація етнологів. – К.: Вид-цтво Асоціації етнологів, 2000. – 591 с. – С. 267-285.